

עליה, קליטה ועיצוב החברה והתרבות במדינת ישראל

לאחר הקמת מדינת ישראל והגעתם של גלי העלייה ההמוניים נקטה המדינה במדיניות של "כור היתוך". מדיניות "כור ההיתוך" – מדיניות אותה הוביל דוד בן גוריון, שמטרתה להפוך את כל העולים, אשר הגיעו מארצות מוצא שונות, בעלות תרבות ושפה שונה, לעם אחד הדובר באותה לשון ובעל תרבות אחת. מדיניות זו נועדה כדי ליצור אומה ישראלית חדשה וכדי לעצב את דמות היהודי החדש: "הצבר". מדיניות זו העדיפה את דמות 'היהודי החדש' ושללה את דמות היהודי הגלותי. כדי להשיג מטרה זו יש לטשטש את המרכיבים האתניים והתרבותיים השונים ו"להתיך" אותם יחד כדי ליצור תרבות אחת חדשה המאפיינת את היהודי החדש והעצמאי בארצו. המשמעות של מדיניות זו היא שיש לנתק את העולים מכל האלמנטים הייחודיים של המסורות העדתיות השונות על ידי הנחלת ערכים ציוניים, חלוציים, אהבת הארץ וערכים מתוך התרבות המערבית המודרנית.

המנגנונים העיקריים להחלת תהליך כור ההיתוך:

- מערכת החינוך – בתחילת דרכה מרבית התלמידים במערכת החינוך היו ממוצא אשכנזי ודברו עברית כשפת אם או כשפה ראשית נוספת. לאחר גלי ההגירה הגדולים מארצות המזרח בשנות ה-50, השתנה הרכב האוכלוסייה בארץ ונוצרו פערים חברתיים גדולים. פערים אלו היו גם פערים תרבותיים והשכלתיים, והדבר הוביל את ראשי מערכת החינוך לערוך רפורמה בשנת 1968. רפורמה זו הרחיבה את חינוך החובה חינוך לכיתות ט'–י' והנהיגה מדיניות של אינטגרציה (מיזוג) בחטיבת הביניים, מדיניות שביקשה לשלב בין תלמידים משכונות מבוססות לבין תלמידים משכונות מצוקה. מדיניות האינטגרציה התבססה על ההנחה כי מפגש האוכלוסיות יקטין את הפערים, אולם מחקרים רבים הוכיחו כי הדבר לא ארע.
- עוד אופן שבה מערכת החינוך סייעה לכור ההיתוך הוא מעצם העובדה שהיא לימדה את כל התלמידים תכנים אחידים, בשפה העברית וכך יצרה מכנה תרבותי משותף.

• צה"ל - צבא הגנה לישראל שימש כמנגנון רב עוצמה של כור ההיתוך מכמה בחינות:

- המטרה של הגנת המדינה הייתה משותפת לכולם, ללא הבדלי מוצא ותרבות.

- ההווי הצבאי ואורח החיים היה משותף לכולם ועל כן ביטל פערים כלכליים וצמצם פערים תרבותיים לפחות בזמן השהות בצבא. אורח חיים זה הדגיש אחידות, למשל בביגוד, בלינה ובתזונה, ועל כן טשטש את ההבדלים העדתיים והתרבותיים בין החיילים.

המעבר ממדיניות "כור ההיתוך" לחברה רב-תרבותית

מדיניות "כור ההיתוך" עוררה תרעומת רבה בקרב העולים ובמיוחד בקרב העולים מארצות המזרח, אשר טענו כי מדינות זו אינה מטשטשת את המאפיינים התרבותיים של כל עדה באותה מידה, אלא מכוונת להשליט תרבות אירופאית-אשכנזית-חילונית. שיאה של ההתנגדות אירע בשנות ה-70, עת פרצה מחאה חברתית מאורגנת של צעירים מבני עדות המזרח שטענו כי מדינת ישראל מדכאת את תרבותם המזרחית ומפלה אותם לרעה באופן מכוון.

על כן, החל משנות השבעים החל שינוי במהלכו ירד מעמדה של תפיסת "כור ההיתוך" והתחלף אט-אט בתפיסה של חברה רב-תרבותית.

"חברה רב-תרבותית" היא תפיסה לפיה החברה מורכבת ממגוון של תרבויות שונות זו מזו. כל תרבות תורמת לחברה ומעשירה אותה. לפי תפיסה זו אין תרבות אחת מועדפת, אלא מתקיים יחס שווה וכבוד הדדי בין התרבויות השונות.

הגורמים למעבר מכור ההיתוך לחברה רב-תרבותית

• הפנתרים השחורים

בשנת 1971 הוקמה תנועת הפנתרים השחורים שבראשם עמדו צעירים מזרחיים משכונת מוסררה בירושלים, שטענו כי מדינת ישראל מדכאת את תרבותם המזרחית ומפלה אותם לרעה. הפנתרים השחורים טענו כי העולים החדשים שהגיעו מבריה"מ ומארצות המערב זכו להטבות רבות להן לא זכו

העולים מארצות המזרח ועל כן מדובר בחוסר צדק ובהפליה מכוונת נגדם. בנוסף, פורסמו נתונים רבים אשר הוכיחו כי הפערים הכלכליים והחינוכיים כמעט ולא שופרו וכי יותר ממחצית הנערים יוצאי עדות מזרח בני 14 ומעלה אינם לומדים כלל במערכת החינוך. הדבר עורר תסיסה וכעס רב. מטרת התנועה הייתה להשפיע על המדינה לחסל את שכונות העוני, להעניק דיור חינוך למשפחות מעוטות יכולת ולתת ייצוג לבני עדות המזרח בכל המוסדות הממלכתיים. חברי התנועה החלו להפגין ברחבי ירושלים אך נבחרו הציבור התייחסו אליהם בזלזול. באפריל 1971 נערכה פגישה בין ראשי התנועה לבין ראש הממשלה גולדה מאיר, אך ראשי התנועה יצאו ממנה מאוכזבים. כעבור חודש התקיימה בירושלים הפגנה אלימה, שבמהלכה נעצרו כ-100 מפגינים.

חשיבות הפנתרים השחורים במעבר מכור היתוך לרב תרבותיות:

(א). העלאת הנושא החברתי-עדתי – מחאת הפנתרים השחורים חשפה שהדור הצעיר של יוצאי עדות מזרח אינו מוכן לקבל בהשלמה את היחס אליו, אלא הוא מודע לפערים ודורש לשנותם. הפנתרים השחורים חתרו כנגד התפיסה הרואה בכל הישראלים קולקטיב אחד, מאחר וייצגו קבוצה עדתית-תרבותית מסוימת בעם ובכך חשפו את המורכבות של החברה הישראלית ואת הקבוצות השונות החיות בה.

(ב). העברת המאבק לתחום הציבורי – מנהיגי הפנתרים השחורים ביטאו במאבקם את הפיכת רגשות הכעס והתסכול למחאה אפקטיבית שעלתה על סדר היום הציבורי. התהודה לה זכו ההפגנות הובילה את מנהיגי הפנתרים השחורים להשתלב במוסדות הפוליטיים במדינה. השתלבות זו נקטעה בעקבות מלחמת יום כיפור שהסיתה את הדגש לתחום הביטחוני, אולם בטווח הארוך הלך וגדל הייצוג הפוליטי של בני עדות המזרח. ייצוג רחב זה אפשר לקדם גם נושאים חברתיים, אשר התמקדו במגזרים שונים בחברה.

• העמדת היחיד במרכז

תפיסת כור ההיתוך התבססה על העמדת החברה והמדינה במרכז. בשם חשיבותה של החברה נדרש היחיד לוותר על שפתו ותרבותו הייחודית ולמעשה

הוא הקריב עצמו למען המדינה. אולם, החל משנות השישים של המאה העשרים החל לרדת מעמדה של החברה ובמקביל התחזק מעמדו של היחיד וצרכיו. החברה הפכה להיות אינדיבידואליסטית יותר, חברה בה הפרטים מנסים קודם כל להגשים את עצמם. תהליך זה התחזק עקב משבר ערכי שפקד את העולם המערבי- האמונה בערכים מוחלטים התחלפה בתפיסה יחסית ("כל אחד והאמת שלו"). תהליך זה פגע במחויבות של הפרטים לחברה ושינה את אופייה.

- קיטוב פוליטי

לאחר מלחמת ששת הימים החל תהליך של קיטוב פוליטי עמוק בין הימין לבין השמאל. במהלך מלחמת ששת הימים נכבשו שטחים רבים וביניהם יהודה ושומרון ורצועת עזה, בהם התגוררו כמיליון פלסטינאים ועלתה שאלה כיצד על מדינת ישראל לנהוג לגביהם. הימין הדתי הלאומי ראה בניצחון הגדול כצעד נוסף בדרך לגאולה ואילו מנגד קמו ארגוני שמאל, אשר טענו כי מדובר בכיבוש לא מוסרי.

המחלוקת בשאלת עתיד השטחים החרیפה בעקבות המהפך של שנת 1977: הימין עלה לשלטון וחיזק את ההתיישבות ביהודה ושומרון. בעקבות מלחמת לבנון הראשונה העמיק הקיטוב אף יותר ובאחת מהפגנות השמאל נזרק רימון לעבר המפגינים והרג אחד ופצע שבעה. ההפגנות הסוערות וזריקת הרימון הוכיחו את עומק הפילוג בעם. בשנת 1995 חתם רה"מ יצחק רבין על הסכמי אוסלו, שבמסגרתם נמסרה לפלשתינאים שליטה בחלק מהשטחים והותר להם להקים מנגנונים אזרחיים. הסכמים אלו העמיקו את המחלוקת בעם והובילו לרצח רה"מ רבין.

לסיכום, הקיטוב הפוליטי פירק את החברה לקבוצות פוליטיות שונות והיווה שלב נוסף בתהליך התפרקותו של כור ההיתוך.

- הפרטה

בשלושת העשורים הראשונים להקמתה, מדינת ישראל הייתה מדינה בעלת משק ריכוזי, כלומר מדינה בה הממשלה שולטת ביד רחבה על רוב הפעילות

במשק. המעורבות הרבה של הממשלה אפשרה לה לקבוע את סדר העדיפויות הכלכלי- כך למשל, בעשור הראשון לקיומה הדגישה המדינה את ההשקעה בכלכלה ובעשור השני החלה כבר להדגיש יותר את התעשייה. עקב מעורבות המדינה בכלכלה, החברה הישראלית נותרה חברה שוויונית יחסית, בה הפערים הכלכליים הם מהנמוכים בעולם.

המהפך הפוליטי בשנת 1977 העלה את הליכוד לשלטון וזה החל לנקוט במדיניות כלכלית ליברלית, כלומר מדיניות השמה דגש על יצירת שוק חופשי ומצמצמת את מעורבות הממשלה. הממשלה קיצצה במיסים, מכרה חברות ממשלתיות לידיים פרטיות (תהליך הנקרא: "הפרטה") והעבירה תחומים רבים כמו תקשורת, בנקאות, תעסוקה ועוד לניהולם ואחריותם של גופים פרטיים. תהליך זה חיזק את מעמד היזמים ואנשי העסקים ובמקביל פגע בשירותים החברתיים הניתנים לאוכלוסיות החלשות. התהליך ההפרטה הובילה לצמיחה מואצת במשק אך במקביל גרמה להיווצרות פערים כלכליים גדולים בחברה הישראלית, מה שפגע מאד בלכידות החברתית ובתחושת השותפות שבין אזרחיה.

- פלורליזם תקשורתי

התקשורת הישראלית הייתה בעבר תקשורת אחידה ומגויסת, אשר ייצגה את תפיסת השלטון. הטלוויזיה והרדיו היו ציבוריים ואילו העיתונים הגדולים לא נתנו ביטוי למגוון התרבויות בחברה. בשנות התשעים החל שינוי במבנה התקשורת: תחילה, חדרו ערוצים מסחריים ולאחר מכן ערוצי כבלים וערוצי רדיו מקומיים. ערוצים אלה הציגו מגוון של תרבויות ונתנו ביטוי למסורות, מנהגים וקבוצות אוכלוסייה שלא יוצגו עד אז. האינטרנט חיזק מגמה זו בכך שאפשר להפיץ תכנים תרבותיים רבים ושונים זה מזה.

ביטויים שונים של הרב-תרבותיות במדינת ישראל

בעקבות שינויים אלו הפכה החברה הישראלית לחברה רב-תרבותית, המבטאת תרבויות שונות. הדבר משתקף במגוון תחומים:

אמנות

מוסיקה- בעשורים הראשונים לקיום המדינה הדגישה השירה הארץ ישראלית הדגישה ערכים של שיתוף. בנוסף, על גלי האתר הושמעו רב שירים אשר ייצגו את התרבות השלטת ואילו שירים מזרחיים הושמעו מעט ורק במסגרות מיוחדות. בעשרים השנים האחרונות עברה המוסיקה הישראלית שינוי: המוסיקה המזרחית חדרה ללב התרבות וגם רבו השילובים בין מזרח לבין מערב.

קולנוע- בעשורים הראשונים נוצרו סרטים לאומיים שהציגו את דמות היהודי החדש או סרטים שעסקו בקיבוץ ובחוויות הצבא. בשנים האחרונות רבו סרטים העוסקים בנושאים אשר לא זכו לביטוי בעבר וביטאו לא פעם את המצוקה והקושי של קבוצות שונות באוכלוסייה. בסרטים אלו הובאה נקודת מבטם של עולים חדשים, אוכלוסייה בפריפריה, חרדים וכו'.

תקשורת

התקשורת הישראלית כיום הינה פלורליסטית מאד ומייצגת מגוון רב של תרבויות ומגזרים באוכלוסייה. הדבר מתבטא הן בערוצי הטלוויזיה והן התחנות הרדיו השונות. ניתן למצוא תחנות וערוצים המיועדים לדוברי רוסית, לציבור הדתי-לאומי, ערוצים מקומיים אשר עוסקים בבעיות מקומיות ועוד. הרב-תרבותיות באה לידי ביטוי גם בערוצים הממלכתיים, בהם מוקרנות סדרות על קבוצות שונות באוכלוסייה כגון על דתיים לאומיים, ערבים, חרדים וכו'.

חינוך ועיצוב הזיכרון הלאומי

ספרי הלימוד החדשים מבטאים את התפיסה הרב-תרבותית בכך שהם מביאים את סיפורן ותרבותן של עליות שונות וקבוצות שונות באוכלוסייה. מערכת החינוך מעניקה כיום מקום וכבוד לכל מורשת ומסורת ומעודדת את התלמידים להתחבר לשורשיהם ולתרבותם.

הזיכרון הלאומי הוא האופן בו מסופר הסיפור של העם. אם בעבר הזיכרון הלאומי עוצב באופן מלא ע"י הממסד, שבחר להדגיש את התרבות הישראלית

הצברית והדחיק תרבויות וסיפורים שמנוגדים, הרי כיום הזיכרון הלאומי מעוצב מחדש וניתן מקום רב גם לסיפורים שבעבר הושתקו.

חגים עדתיים

התחזקה הלגיטימציה לחגוג ולציין חגים של עדות שונות: המימונה (עולי מרוקו), הסהרנה (עולי כורדיסטאן) והסיגד (עולי אתיופיה). כמו כן מתקיימים פסטיבלים כמו התימניאדה, אשר מדגישים את המסורת והתרבות הייחודית של עדה מסוימת.

שינוי בחוקי הקליטה והענקת "סל קליטה" לכל עולה, אשר סייע להם לבסס את חייהם בארץ בשלבים הראשונים של הקליטה.

הקמת מרכזי קליטה.

"קליטה ישירה" של העולה - העולה יקבל סל קליטה ראשוני שיאפשר לו לעשות את צעדיו הראשונים בארץ והוא יבחר היכן יתגורר כאשר תהיה השתתפות בשכ"ד לפרק זמן מסוים, העולה יבחר היכן ומתי ילמד עברית באולפן, היכן יעבוד

לסיכום, רעיון כור ההיתוך שקע כמעט לחלוטין ובמקומו עלתה תפיסת הרב תרבותיות, אשר אינה מדגישה את הדומה ואינה מבקשת לאחד את כל היהודים בישראל וליצור מהם יהודי חדש בעל תרבות ושפה אחידה, אלא מדגישה את הגיוון הקיים בחברה. לפי תפיסה זו על ישראל להיות מדינה יהודית הנותנת מקום לפלורליזם, למגוון קבוצות עדתיות והפוליטיות שבה על כל קבוצה לטפח את תרבותה הייחודית וכך יתקיים בחברה פסיפס תרבותי המאפשר לכל אחד למצוא את מקומו. תפיסה זו הדגישה את חשיבות הפלורליזם ועומדת בניגוד מוחלט לתפיסת כור ההיתוך.